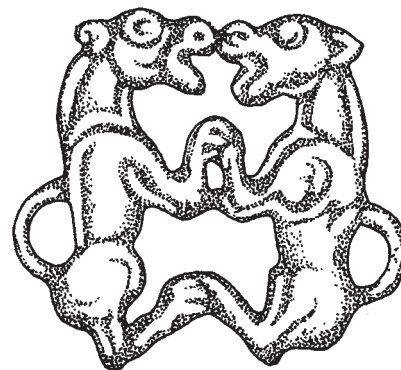

С.О. Біляєва, Ю.В. Болтрик,
О.І. Галенко, Б. Ерсой, І.В. Карашевич,
І. Куйлу-Ерсой, Дж. Метью, В. Остапчук,
Х. Урер, О.Є. Фіалко, К. Фінкель

ПРО «ПЕРШУ В СВІТІ АРХЕОЛОГОГЕННУ КАТАСТРОФУ», П'ЯТУ КОЛОНКУ ТА РЕДАКТОРСЬКУ ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ

Вихід кожного випуску «Археологічних досліджень в Україні» (АДУ) завжди сприймається з великим зацікавленням, оскільки це видання надає новітню інформацію про нові археологічні роботи та відкриття, висвітлює археологічні здобутки колег. Відкривши черговий випуск «Археологічних досліджень в Україні 2005—2007 рр.», ми були здивовані коментарями Н.О. Гаврилюк, у яких відзначалося, що роботи Міжнародної південної середньовічної експедиції ведуть до «першої в світі археологогенної катастрофи» (АДУ 2007, с. 4). При цьому обсяг коментарів (АДУ 2007, с. 97—98, 118, 144), що перевищує текст нашої статті (Біляєва та ін. 2007, с. 96—98), менторський тон і тенденційність є неприпустимими для академічного видання. У цьому ж випуску надруковано й замітку Т.Л. Самойлової щодо застосування геофізичних методів досліджень під час роботи нашої експедиції у 2007 р. З огляду на це вважаємо за необхідне звернутися до фактів, що стосуються результатів багатолітньої роботи Міжнародної південної середньовічної експедиції і спростовують безпідставні звинувачення.

Міжнародна південна середньовічна експедиція (керівник експедиції — к. і. н., ст. н. с. С.О. Біляєва, заступник керівника — к. і. н., ст. н. с. Ю.В. Болтрик¹) працює на теренах Акерман-

ської фортеці з 1999 р. За час досліджень практично з небуття було повернено «Портовий» двір Акерманської фортеці. Забуті та поховані під купами сміття будівлі цього двору, а також середньовічна бруківка нині є «родзинками» комплексу фортеці. До того ж визначено час заснування цих об'єктів, їх будівельну періодизацію і функціональне призначення. Вперше отримано оригінальні плани споруд центральної частини «Портового» двору, що дають змогу адекватно реконструювати їх архітектурне обличчя. Отримано уточнений план фортеці та відстані між окремими структурами. На підставі матеріалів стамбульських архівів, ретельних вимірів ділянок стін і зіставлення археологічних та історичних джерел вдалося встановити османські назви й локалізацію 18 башт та 6 бастіонів фортеці. В цілому здійснені дослідження дали змогу суттєво змінити уявлення про османський будівельний період в історії фортеці.

У результаті досліджень колективу вчених Великої Британії, Канади, США й України отримано нові знання з історії та архітектури Акерманської фортеці. Насамперед це стосується не відомих до цього часу об'єктів (турецька лазня), а також барбакану, нові елементи конструкції якого, виявлені під час досліджень, не зафіксовано на жодному плані Акерманської фортеці, оскільки вони лише частково відбивали пізній етап його функціонування у XVIII — на початку XIX ст.

Завдяки застосуванню новітнього геодезичного та геофізичного обладнання було покладено початок новому етапу міждисциплінарних досліджень на основі міжнародної співпраці.

Щорічні комплексні роботи з використанням методів пасивної та активної консервації дали змогу захистити низку будівельних решток, зокрема східну стіну барбакану, купольну частину лазні, здійснити водовідведення та обвалування північної частини барбакану, яким загрожували води лиману.

¹ До складу експедиції також входять археологи к. і. н., ст. н. с. О. Фіалко, м. н. с. І. Карашевич, архітектори, співробітники кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів університету «Львівська політехніка», А. Мартинюк-Медвецька та доцент, член ІКОМОС К. Присяжний. У 2006—2007 рр. у роботах з консервації пам'яток Портового двору брав участь досвідчений фахівець із консервації археологічних решток к. і. н., ст. н. с. заповідника «Ольвія» О. Біляєв.

Такі досягнення стали можливими передусім завдяки багаторічній співпраці української команди експедиції з колективом турецьких археологів під керівництвом відомого фахівця професора Боскурта Ерсоя та одного з провідних фахівців з консервації та реставрації Туреччини доктора Сарпа Тунчоку. Спільні роботи фінансувалися за проектами Турецького історичного товариства та Управління співпраці й розвитку Ради Міністрів Республіки Туреччина.

З 2005 р. команда експедиції розпочала співпрацю з Фондом Макса фон Берхема, а з 2006 р. — Британським інститутом в Анкарі. Протягом останніх двох сезонів до нашого колективу приєдналися історики професор Віктор Остапчук з університету Торонто в Канаді, доктор Кароліна Фінкель із Великої Британії та доктор Джим Метью із Пенсільванського університету в США. 2007 р. до експедиції долучилися фахівці з геофізичних методів досліджень Вінчестерського університету Великої Британії — доктори Р. Хеддслі та А. Тернер.

Результати роботи експедиції було опубліковано в понад 40 статтях та публікаціях в Україні та за кордоном. Апробація результатів робіт відбувалася на багатьох конференціях, міжнародних форумах в Україні, Туреччині, Німеччині, Великій Британії, Угорщині. Звіти про результати досліджень щороку надаються комітетам експертів, до складу яких входять провідні фахівці з археології та історії в Туреччині, Швейцарії, Великій Британії. Експедиція завжди відкрита для співпраці, наукових дискусій, обговорення актуальних питань дослідження складних архітектурно-археологічних пам'яток, тому співпрацює з відомими фахівцями з археології, історії мистецтва, історії Османської імперії, спеціалістами з консервації, реставрації і сучасних методів природничих наук в археології.

Щороку звіти експедиції та календарні плани робіт подавалися до Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської облдержадміністрації. У 2001 р. керівництвом експедиції з української та турецької сторін було розроблено проект невідкладних заходів, а також пропозиції до подальших робіт, який було передано Одеському управлінню охорони об'єктів культурної спадщини. В 2002 р. до Управління було надіслано інформацію про відкриття нової пам'ятки османської архітектури (лазні) та порушено питання щодо необхідності включення комплексу до музею «Білгород-Дністровська фортеця». З огляду на ухвалення Кабінетом Міністрів України Комплексної програми реставрації і використання Акерманської фортеці у м. Білгород-Дністровський (21.01.04)

ми подали перспективний план «Археологічні дослідження пам'яток османського часу на теренах Акерманської фортеці на 2004—2011 рр.» з детальним обґрунтуванням обсягу робіт у «Портовому», Комендантському, Гарнізонному та Цивільному дворах фортеці, а також календарним планом робіт. 2004 р. після завершення польових робіт було підготовлено додаткове уточнене обґрунтування невідкладних робіт на території «Портового» двору, передане до Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської облдержадміністрації. Крім того, була обґрунтована необхідність створення міжнародного проекту консервації та реставрації лазні й комплексу «Портового» двору. Аналіз роботи і проблеми подальшого розвитку досліджень подано в Український комітет ІКОМОС у грудні 2004 р. Були підготовлені та надіслані у Посольство Республіки Туреччина «Пропозиції з невідкладних заходів збереження пам'ятки, як об'єкта культурної спадщини України та Туреччини», а також програма на перспективу (Беляєва і др. 2004, с. 3). 2006 р. разом із турецькою стороною було підготовлено новий проект Інституту археології НАН України і Турецької асоціації зі співпраці та розвитку (ТІКА) на 2006—2011 рр. (автори — С.О. Біляєва та професор Б. Ерсой), протокол про наміри підготовлено представником ТІКА у Києві О. Демерджи та подано Головному куратору ТІКА в Україні. У 2007 р. розроблено і передано до Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської облдержадміністрації перший варіант Проекту перспективних досліджень османських пам'яток у Північному Причорномор'ї.

Наша тривала переписка, підготовлені та подані перспективні й щорічні плани, а також нереалізовані пропозиції турецьких фахівців з дослідження решток мечеті у Цивільному дворі (2005—2006), що так і не знайшли позитивного відгуку, опинилися під знаком питання через заяву редакції АДУ щодо «створення неприродної ситуації» (АДУ 2007, с. 98). Що стосується зауваження про «відсутній генплан розвитку Акерманської фортеці» — питання не за адресою. Нас навіть до складу Наглядової ради не включили.

З огляду на дослідження питань будівельної діяльності османів на території фортеці і, відповідно, обстеження архітектурних об'єктів ще у 2000 р. нами було засвідчено катастрофічне становище башти № 25. У звіті 2005 р. (Беляєва і др. 2005, с. 5—6) було знову констатовано, що «у надзвичайно загрозливому становищі знаходиться башта № 25», зроблено фото башти, прилеглої території та останця (Беляєва і др. 2005, с. 59—60, рис. 6—8). У 2005 р.

Рис. 1. Локалізація фортеці на скелі та вигляд башти № 25 (2005 р.). На передньому плані скельні виходи в «Портовому» дворі

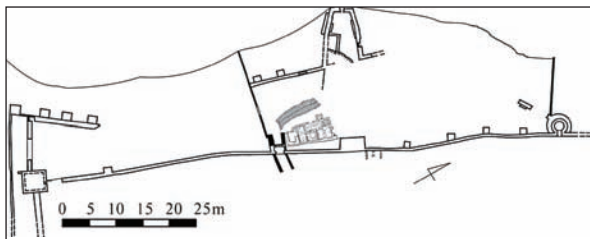

Рис. 2. Ситуаційний план розташування об'єктів розкопів у «Портовому» дворі

Рис. 3. Деталі руйнації башти № 25 (фото 2005 р.)

на території «Портового» двору внаслідок грабіжницького підкопу було порушено частину куртини між баштами № 24 та 25. Внаслідок цього, як повідомили С.О. Біляєвій начальник Управління реставрації Ю.М. Дмитрієнко та завідувач відділу Північного Причорномор'я к. і. н. Т.Л. Самойлова, було вирішено провести негайні протиаварійні реставраційні заходи. На прохання Т.Л. Самойлової з метою підготовки ділянок під реставрацію було заплановано поставити два шурфи: перший — уздовж останця стіни, другий — поряд із сучасним грабіжницьким вивалом. Роботи проводились не МПСЕ

(за аббревіатурою Н.О. Гаврилюк), а загonom Білгород-Тірської експедиції (під керівництвом С.О. Біляєвої за участю м. н. с. І.В. Карашевич) на кошти Білгород-Тірської експедиції (керівник — к. і. н. Т.Л. Самойлова), що засвідчує відповідна бухгалтерська документація Інституту. Відомості про розкопки шурфу № 1 надано до звіту Білгород-Дністровської експедиції, а також включено у перелік робіт до звіту нашої експедиції за 2005 р. (Беляєва и др. 2005, с. 29). Другий шурф не було закладено з міркувань техніки безпеки. Шурф під останцем розміщується від башти № 25 на відстані 7 м від одного кінця і 8 м від іншого (за розташуванням останця один кінець ближчий до башти, інший — дальший).

Однак ані під баштою № 25, ані під іншими баштами і куртинами фортеці розкопів ми ніколи не закладали і не могли закладати, тому що під стінами фортеці з боку Портового двору всюди виходить скельна порода (рис. 1). До того ж ставити своїх співробітників під аварійну башту було б надто небезпечно. Крім того, що там копати? Прикрити землею скелю? Ще відомий турецький мандрівник Евлія Челебі, який був в Акермані в середині XVII ст., повідомляв, що фортецю побудовано на скелі (Челебія 1961, с. 110). Отже, «відвалу розкопу 2006 р.», на який вказує Н.О. Гаврилюк (АДУ 2007, с. 98), не могло бути, оскільки там не було розкопу. Таким чином, головний доказ Н.О. Гаврилюк з приводу «археологогенної руйнації» розсипався як картковий будинок і обернувся наклепом на роботу експедиції.

Крім того, додамо, що нашого відвалу біля башти № 25 не могло бути і з тієї простої причини, що останець розміщується нижче за башту № 25, і на фотографії, представленій нами у звіті 2005 р., це може побачити будь-хто, тим більше археолог (Беляєва и др. 2005, с. 58, рис. 3). Що ж до виду на фортецю (АДУ 2007, рис. на с. 98) нібито з «нашого розкопу», який нам приписала Н.О. Гаврилюк і «над яким височіють об'єкти пам'ятки» (АДУ 2007, с. 98), то вони не можуть «височіти над розкопом», тому що найближчі об'єкти, які ми досліджуємо, перебувають на відстані 75 (барбакан на протилежному боці від стін фортеці біля лиману) і 90 м (лазня) (Беляєва и др. 2005, с. 58, план, рис. 3).

До того ж улітку 2006 р. Н.О. Гаврилюк під час відвідування Білгород-Дністровського побувала у «Портовому» дворі, бачила розташування наших розкопів і башти, але ані про порушення методичного характеру, ані протиаварійні заходи на башті № 25 не йшлося. Хоча стан башти, як це впливає з тексту та фотоматеріалів нашого звіту за 2005 р., потребував

Рис. 4. Східна стіна барбакану до проведення консерваційних заходів (фото 2006 р.)

негайного втручання пам'яткоохоронних структур і реставраторів (рис. 2, 3).

Що стосується згаданих фотографій (АДУ 2007, с. 144), то їх вирвано з загального контексту дослідних робіт, тому за ними не можна дати коректної оцінки та остаточних висновків. Зауважимо, що їх зроблено 19 серпня 2007 р., коли ми лише почали розгортати роботи за Відкритим листом за формою № 1, зареєстрованим в Управлінні охорони культурної спадщини 07.08.07. Якщо йдеться про зовнішні стіни барбакану, то завдяки консерваційним заходам 2006—2007 рр. нам вдалося запобігти руйнації кладки східної стіни (рис. 4, 5); зусиллями нашої експедиції зведено також земляний насип з північно-західного боку барбакану, завдяки чому смугу прибою було відсунуто на кілька метрів, що добре помітно на фото 2000 та 2007 рр. (рис. 6, 7), а відтак, зменшено небезпеку їх руйнації хвилями лиману.

Оголосивши про нібито руйнування фортеці внаслідок підкопу під її стіни експедиції, Н.О. Гаврилук чомусь не помітила, що фортеця розташована на природній скельній основі, і скеля висувається у «Портовий» двір, що виключає можливість підкопу під стіни. Крім того, Н.О. Гаврилук чомусь не зрозуміла, що перед нею підпорна стіна з водовідводом, зведена за проектом доктора Сарпа Тунчоку (рис. 8). Останнє стосується і «хроніки» так званого руйнування стін. Ще у 2005 р. було здійснено великий проект зі збереження будівельних решток османської лазні, запропонований відомим фахівцем із консервації та реставрації доктором С. Тунчоку, узгоджений із начальником Білгород-Тирської експедиції к. і. н. Т.Л. Самойловою та начальником Управління реставрації Ю.М. Дмитрієнком, що відбито у відповідному розділі звіту експедиції за 2005 р. (Беляєва и др. 2005, с. 45—48). Крім того, завершальну стадію робіт було здійснено під керівництвом начальника Управління реставрації ОДУ Ю.М. Дмитрієнка. Послідовність проведення робіт ретельно відбито на с. 122—126 звіту і рис. 117—123. До розділу IV звіту включено методичні засади проведених і

Рис. 5. Східна стіна барбакану після консерваційних робіт 2006—2007 рр.

Рис. 6. Розташування північно-західної частини барбакану до обвалування

Рис. 7. Розташування північно-західної частини барбакану після обвалування (фото 2007 р.)

подальших робіт зі збереження лазні; матеріали, використані для захисних робіт; опис конструкції дренажної траншеї. Зазначимо, що спорудження підпорних стін широко застосовують для захисту розкопаних об'єктів, зокрема у Тірі (розкопки Т.Л. Самойлової) та Ольвії (розкопки В.В. Крапівіної).

У 2006 р. з дозволу начальника Управління ОДУ Н.А. Штербуль (у відповідь на лист за підписом заступника директора ІА НАН

Рис. 8. Турецька лазня, підпорна стіна (фото 2005 р.)

України д. і. н. Г.Ю. Івакіна), після узгодження з Т.Л. Самойловою та Ю.М. Дмитрієнком було здійснено консерваційні роботи на барбакані, описані у відповідному розділі звіту (Біляєва 2006, с. 50—53, рис. 97—100, 118—119) (керівник робіт — к. і. н. О.С. Біляєв). У звіті також подано принципи наукового обґрунтування реставраційних робіт на турецькій лазні.

Н.О. Гаврилюк некоректно наводить завдання Відкритих листів, виданих С.О. Біляєвій у 2007 р. Однак вона має знати, що розробка планів реставрації не є завданням співробітників Інституту археології і, навпаки, археологам заборонено проводити реставрацію, оскільки вони не мають спеціальної кваліфікації реставраторів. Крім того, плани реставрації і саму реставрацію можна проводити, коли відомий оригінальний вигляд об'єктів. Зважаючи на це, у Відкритому листі не могла бути поставлена умова про те, що «будуть нарешті розроблені та узгоджені плани реставрації розкритих об'єктів, і ці плани почнуть здійснюватися», як пише Н.О. Гаврилюк (АДУ 2007, с. 118). Насправді Відкритий лист було видано на «проведення наукових археологічних розкопок з обов'язковою консервацією будівельних залишків на території Портового двору Акерманської фортеці» (Відкритий лист № 201/ 0799 від 21 травня 2007 р.). Нагадаємо, що на засіданні Польового комітету Т.Л. Самойлова зазначила, що у неї немає зауважень відносно методики проведення наших досліджень та кваліфікації С.О. Біляєвої. Що стосується емоцій Н.О. Гаврилюк про «чесне слово», такого пункту на засіданнях Польового комітету не було і не могло бути. Врешті-решт повага до дослідників та колег не дозволяє використовувати подібні заходи. Авторка як голова Польового комітету має дотримуватися букви формулювань у Відкритому листі.

Тепер щодо пункту 3 коментарів Н.О. Гаврилюк. Вона суворо вказує, що «ніяких нових

розкопок на об'єкті, особливо продовження розкопок під стінами фортеці не буде без узгоджених чи скоординованих з Управлінням культури Одеської ОДА планів реставрації. При цьому в останньому випадку мова йде про асоціювання проведених МПІСЕ де-факто досліджень до загальних планів дослідження, консервації та музеєфікації пам'ятки АФ» (АДУ 2007, с. 144). Проте ми і не копали нічого, навіть маючи Відкритий лист № 1, а лише проводили роботи за Відкритим листом № 087/0907 за формою 3, а саме «наукові археологічні дослідження (обмірні роботи та обстеження методом неруйнуючої археології) з використанням GPS на території Акерманської фортеці». Нами було підготовлено «План консерваційних заходів та археологічних досліджень на турецькому барбакані Акерманської фортеці у м. Білгороді-Дністровському у серпні—вересні 2007 р.» разом із планом-схемою робіт за підписом начальника експедиції С.О. Біляєвої та архітектора А.М. Мартинюк-Медвецької. У ньому враховано побажання Ю.М. Дмитрієнка та начальника Управління ОДА Н.А. Штербуль. План, переданий в Управління ОДА 01.08.07, складався з конкретних пунктів.

1. «Пониження рівня ґрунту в місці двірного отвору зруйнованої вежі барбакану. *Мета*: організація водовідведення з другої камери барбакану. Водночас передбачається планування ґрунту в межах цієї камери для організації водовідведення (нахил 2 %). Завершення виконання — середина вересня 2007 р.

2. Пониження рівня ґрунту в місці вхідної брами у першій камері барбакану. *Мета*: організація водовідведення з першої камери барбакану. Водночас передбачається планування ґрунту в межах цієї камери для організації водовідведення (нахил 2 %). Завершення робіт — кінець серпня 2007 р.

3. Зачистка двох шурфів біля південної стінки барбакану, що зроблені у 2006 р. та пониження біля них рівня ґрунту. *Мета*: організація водовідведення з Портового двору. Водночас передбачається планування з пониженням ґрунту в межах цієї камери для організації водовідведення (нахил 2—5 %). Завершення виконання — середина серпня.

4. Розчистка виявленого фрагменту стінки XVI—XVII ст. у другій камері барбакану. *Мета*: дослідження історії розвитку барбакану та консервація стінки з другого будівельного періоду. Завершення виконання — середина серпня.

5. Розчистка виявленого у 2006 р. фрагмента південної стінки барбакану XVII—XVIII ст. *Мета*: дослідження історії розвитку барбакану та консервація стінки з третього будівельно-

го періоду. Завершення виконання — середина серпня.

6. Укріплення та консервація окремих конструкцій: ін'єктування отворів від зогнилих дерев'яних субстракцій. Завершення виконання — кінець вересня.

7. Укріплення та закладка вивалів стін турецького барбакану. Завершення виконання — кінець вересня.

8. Початок формування корони поруйнованих стін барбакану з метою їх збереження та водовідведення. Здійснення робіт — протягом вересня.

Відповідь від Управління ОДА за підписом Н.А. Штербуль і дозвіл на роботи за наведеним планом ми отримали 07.08.07 і лише тоді почали виконувати план. Отже, до приїзду Н.О. Гаврилюк (19.08.08), про який ми звісно не знали, залишалося 12 днів, разом із вихідними, і в неділю (це як відомо неробочий день в експедиціях) ми на прохання іноземних членів експедиції вирішили показати їм пам'ятки. До того ж термін виконання чотирьох пунктів із восьми припадав на вересень. Консерваційні роботи було проведено відповідно до плану. Остаточну засипку розкопів та дренажні заходи було завершено в жовтні. У плані робіт на 2007 р. було відзначено про необхідність продовження циклу консерваційних робіт у 2008 р. і запропоновано конкретні заходи щодо збереження відкритих пам'яток. Що стосується робіт цього року, як ми вже вказували, їх було проведено згідно з затвердженим Управлінням ОДУ планом робіт, їх опис та фотоматеріали наведено у звіті 2007 р. Отже, фотографії, зроблені Н.О. Гаврилюк, і опубліковані в АДУ за 2005—2007 на с. 144, не відбивають сучасного стану досліджуваних об'єктів.

Крім того, ще задовго до польового сезону 2007 р. з метою розробки документації подальших консерваційно-реставраційних робіт на турецькій лазні ми звернулись до директора Інституту «Київпроектреставрація», члена-кореспондента НАН України, заслуженого архітектора України Ю.Г. Лосицького. На наше прохання у творчій архітектурній майстерні відомого архітектора було підготовлено «Орієнтовний розрахунок вартості консервації пам'ятки археології XVI ст. турецької лазні в Акерманській фортеці, м. Білгород-Дністровський Одеської області», у якому було наведено й основні творчі ідеї і напрацювання Ю.Г. Лосицького щодо методів консервації та основних позицій проекту. Цей важливий документ було узгоджено й завізовано заступником директора Інституту археології д. і. н. Г.Ю. Івакіним. Після приїзду до Одеси, ще в липні 2007 р., ми передали до Управління ОДА чотири екземпляри «Орієнтовного розрахунку...» і 7 серпня 2008 р. отримали відповідь за

підписом начальника Управління ОДА Н.А. Штербуль, у якій повідомлялося, що «турецька лазня входить до комплексу споруд Тіра-Білгород та Акерманської фортеці, прийнятих під охорону держави як пам'ятки культурної спадщини національного значення (постанови Ради Міністрів УРСР 24.08.63 № 970 та Кабінету Міністрів України від 27.12.01 № 1761). У зв'язку з цим та згідно з п. 19 ст. 5 Закону України «Про охорону культурної спадщини», погодження проектів проведення робіт на пам'ятках національного значення належить до повноважень центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини» (Лист начальника Управління ОДУ Н.А. Штербуль від 07.08.08).

Під час підготовки до майбутніх консерваційно-реставраційних робіт на об'єкті «турецька лазня» після наших консультацій з багатьма фахівцями, зокрема Ю.Г. Лосицьким, архітектори А.М. Медвецька та К.В. Присяжний звернули додаткову увагу на особливості архітектури лазні, відкрили деякі деталі спорудження підлоги, сліди використання органічного матеріалу, особливості конструкції купольної частини кальдаріуму та фрагмент бані технічного приміщення.

Зауважимо, що завдяки розкопкам 2006 і особливо 2007 рр. було встановлено локалізацію оригінальних стін барбакану та брами, місцезнаходження й конструкцію входу-виходу з барбакану до башти № 28, що не збереглася. Проте й нині його структуру ще не повністю встановлено. З огляду на специфіку об'єкта необхідно провести комплекс робіт (розкопки — консервація — захисні заходи). Вимагати плану реставрації барбакану, не маючи його структури, деталей його внутрішнього та зовнішнього планування, будівельної періодизації, є некоректним з погляду вимог до максимальної автентичності реставраційних робіт.

Кілька слів про рисунок 2 до нашої статті та претензії до нього. Як відомо, всі матеріали до публікації подають до редакції в електронному вигляді. Дозволимо собі зауважити, що саме це фото, роздруковане на кольоровому принтері й розміщене в науковому звіті за 2006 р., а також надруковане в журналі «Відлуння віків» (02) 06 за 2006 р. на с. 80, виглядає чітким і набагато більшим за розміром. Яким чином макетувальник АДУ примудрився одержати зображення такої низької якості, що редакторка не могла його розгледіти, питання до них обох. Відповідальність лежить на авторах, доки статтю не прийнято до друку. Якщо ж ілюстрація невисокої якості, редактор, як правило, пропонує авторам замінити її або довести до кращого стану (це можливо у цифровому варіанті), або

зняти ілюстрацію з друку. Проте після того, як статтю прийнято до друку, тим більше надруковано, відповідальність за якість лежить як на авторах, так і на редакторі. Отже, коли редактор надає негативний коментар, як це сталося у нашому випадку, він тим самим піддає критиці й свою роботу. Задля справедливості хочеться наголосити, що в щорічнику містяться повідомлення без планів розкопів або ж узагалі без жодних ілюстрацій. Проте вони залишилися поза увагою редакторки випуску і, відповідно, без її повчальних коментарів.

Не обійшла увагою роботу нашої експедиції у 2007 р. і керівник сусідньої експедиції — Т.Л. Самойлова (Самойлова 2007, с. 497—498). Вона присвятила свою замітку використанню георадарів в нашій експедиції спільно з фахівцями з Великої Британії. Авторка чомусь вирішила, що ми помилково думаємо «що всі будівельні залишки, які знаходяться на глибині до 1 м від рівня сучасної денної поверхні, належать до турецького періоду історії фортеці» (с. 497). Пояснює авторка наші «промахи» досить просто — мовляв, ми не читали робіт зі стратиграфії фортеці. Проблема ж зовсім в іншому: геофізичний прилад виміру питомого опору матеріалів, з яким працюють британські колеги, не розпізнає будівельних решток нижче 1 м.

Т.Л. Самойлова, безумовно, порушує важливе питання координації робіт, зокрема і за міжнародними грантами, але наша експедиція відкрита саме до такої співпраці. Ще за рік до проведення експериментальних робіт із вимірювачем питомого опору матеріалів С.О. Біляєва мала розмову із Т.Л. Самойловою щодо можливості з огляду на велику площу фортеці використання апаратури для пошуку будівельних об'єктів. До того ж було надано текст проекту з Британським Інститутом в Анкарі й інші документи з питань міжнародної співпраці.

Влітку 2007 р., зважаючи на категоричні заперечення Т.Л. Самойлової щодо здійснення георадарних обстежень у Комендантському дворі фортеці, доктор Керолайн Фінкель, Світлана Біляєва та професор Віктор Остапчук обійшли територію фортеці разом із нею. Здавалося, нам вдалося досягти певного консенсусу — було проведено роботи з вимірювачем опору матеріалів (*resistivity meter*), до речі, й у тих місцях, на які вказала Т.Л. Самойлова. Після виконання робіт, проведених за рахунок нашої експедиції, диск з їх результатами безкоштовно було передано в користування Т.Л. Самойловій.

Відзначимо, що як і всі геофізичні прилади, обладнання, яке було застосоване британськими колегами, не завдає шкоди пам'яткам. Геофізичні прилади — лише знаряддя пошуку об'єктів,

а питання визначення культурно-хронологічної належності та розкопок залишається за археологами.

Що ж стосується зауваження відносно будівельних турецьких решток, ми читали наукову літературу і праці першого дослідника Е. Фон Штерна, а також обізнані із запропонованою ним стратиграфією, виявленою внаслідок дослідження траншеї між західною баштою цитаделі й західною стіною фортеці, за якою шар турецького часу починався від 0,47 м і міг мати потужність до 6,4 м, місцями перерізуючи й інші середньовічні нашарування; ще нижче залягали шар молдавсько-генуезького часу, потужність якого місцями сягала 3 м, і четвертий шар — античний (Штерн 1913, с. 92—101). Е. Штерн був першим дослідником «Портового» двору. Тут він заклав два шурфи між водяними воротами й узбережжям лиману. За висновками дослідника, шари були порушені, йшли вглиб до скельної породи, належали до турецького часу, тобто після 1484 р., і пов'язані з будівельною діяльністю османів, що було підтверджено й результатами наших досліджень (Штерн 1913, с. 92—101).

Знайомі ми і з працями інших поважних авторів, на яких посилається Т.Л. Самойлова, і не згаданих також, наприклад, із працею І.Б. Клеймана, присвяченою стратиграфії культурного шару Тіри-Білгорода (Клейман 1979, с. 54—75), та інших дослідників. В опублікованих працях співробітників експедиції (Біляєва, Карашевич 2006, с. 20; Bilyayeva et al. 2006, р. 9—12; Bilyayeva, Finkel, Ostapchuk, 2006, р. 4—6 та ін.), безумовно, є посилання на згадані публікації.

Отже, ми цілком усвідомлюємо складність стратиграфії Акерманської фортеці. З огляду на це в пошуках ідентифікації будівельних решток на її теренах і «Портового» двору, де ми працюємо, важливе значення мають плани-схеми XVIII—XIX ст. і документи османських архівів, з якими працюють наші колеги — професор В. Остапчук та доктор К. Фінкель. На наш погляд, вивчення такої багатопланової пам'ятки, яка обіймає колосальний пласт історії Північного Причорномор'я від античного часу до нового включно, відбиває розвиток багатьох культур, потребує тривалих зусиль великого і потужного колективу, до якого мають входити фахівці з археології, історії, природничих наук тощо.

Як це не парадоксально, незважаючи на столітню історію вивчення, численні історичні джерела і вагому бібліографію, Акерманська фортеця залишається одним із маловивчених об'єктів. Нині фортеця являє собою мозаїчну картину вдалих, менш вдалих і невдалих реставраційних заходів. Прикладом останніх є і башта № 25, на якій було застосовано досвід

архітектурних перевтілень і використання неадекватних будівельних матеріалів.

До того ж як пам'ятка національного значення фортеця має бути захищена від небезпечних комерційних проектів з її використання, наслідки яких можуть призвести до значних пошкоджень, як це було в результаті тривалої пожежі влітку 2007 р. Проте чомусь ані пожежа (її бачив світ по телебаченню), ані її наслідки не привернули уваги голови Польового комітету, а інші колеги невідомо з яких причин взагалі почали заперечувати її факт, після того як вогонь згас.

На сьогодні актуальним завданням є поетапний підхід до дослідження, консервації та реставрації пам'ятки. На першому етапі має бути розроблений комплексний план консерваційних заходів щодо захисту найуразливіших ділянок будівельних конструкцій та їх підтримки. Другим етапом може бути багатопланова наукова експертиза всіх складових структур фортеці на предмет їх подальшої реставрації. І на першому, і на другому етапах пропозиції необхідно розглянути на комісії експертів, обізнаних в особливостях молдавської та османської архітектури — основних будівельних періодах розбудови фортеці, винести їх висновки на розширену наукову раду Інститу-

ту археології із залученням провідних архітекторів та пам'яткоохоронців. І лише після глибоких і фундаментальних досліджень з виявлення оригінальних структур, архітектурно-будівельної періодизації окремих проблемних ділянок і фортеці в цілому, зіставлення отриманих результатів з матеріалами будівельних реєстрів, що зберігаються в архівах Туреччини, можна порушувати питання про реставрацію. До отримання вагомих результатів досліджень будь-яка реставрація не бажана. Особливо важливо запланувати майбутні реставраційні роботи з урахуванням максимальної автентичності пам'ятки на підставі скоординованого перспективного плану досліджень. Сумний досвід протистоянь і звинувачень не сприяє реалізації цих завдань. Навпаки, він свідчить про необхідність пошуку шляхів, що об'єднують колективи вчених у розвитку міжнародних проектів та їх координації, розгортання плідних наукових дискусій, спільне планування тривалих комплексних досліджень, до яких могли б долучитися фахівці різних напрямів.

На наш погляд, це єдиний перспективний напрям вивчення унікальної пам'ятки історії України, якою є Акерманська фортеця. Саме до цього ми закликаємо поважних колег.

АДУ 2005—2007 рр. — К.; Запоріжжя, 2007.

Біляєва С.А., Болтрик Ю.В., Карашиевич І.В., Фіалко О.С., Ерсой Б., Куйлу-Ерсой І., Урер Х., Учар Х., Фінкель К., Остапчук В., Метью Дж. Дослідження Міжнародної Південної Середньовічної експедиції у 2006 р. в Акерманській фортеці (м. Білгород-Дністровський) // АДУ 2005—2007 рр. — К.; Запоріжжя, 2007. — С. 96—98.

Беляєва С.О., Болтрик Ю.В., Фіалко Е.Е., Карашиевич І.В., Ерсой Б., Урер Х., Тунчоку С. Отчет о работе Международной Южной Средневековой экспедиции (украинско-турецкой) в 2005 р. // НА ІА НАН України. — 2005/40.

Біляєва С.А., Болтрик Ю.В., Карашиевич І.В., Фіалко О.С., Ерсой Б., Куйлу-Ерсой І., Урер Х., Учар Х., Фінкель К., Остапчук В., Метью Дж. Отчет о работе Международной Южной Средневековой экспедиции в 2006 г. НА ІА НАН України, 2006/4.

Біляєва С.О., Карашиевич І.В. Деякі аспекти картографування пам'яток турецької культури на території Північного Причорномор'я // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV—XVI ст.). — Кіровоград, 2006. — С. 20.

Беляєва С.О., Фіалко Е.Е., Сухобоков О.В., Ерсой Б. Отчет о работе Международной Южной Средневековой экспедиции (украинско-турецкой) в 2004 г. // НА ІА НАН України. — 2004/77.

Клейман І.Б. Стратиграфія культурного слоя городища Тиры-Белгорода // Античная Тира и средневековый Белгород. — К., 1979. — С. 54—75.

Самойлова Т.Л. Об особенностях использования георадаров и подобной техники на сложных археологических памятниках. — 2007. — С. 497—498.

Челеби Эвлия. Книга путешествий. Земли Молдавии и Украины. — М., 1961. — Вып. 1.

Штерн Э.Р. О последних раскопках в Аккермане летом 1912г. // ЗООИД. — 1913. — Т. 31. — С. 92—101.

Bilyayeva S., Finkel C., Ostapchuk V., Mathieu J. Historical-archaeological investigations in Aqkerman fortress, Ukraine, 2006 // Anatolian Archaeology. — 2006. — Vol. 12. — P. 9—12.

Bilyayeva S., Finkel C., Ostapchuk V. Archaeological investigations and documentary study of Aqkerman fortress // Fondation Max Van Berchem Bulletin, Geneva. — 2006. — № 20. — P. 4—6.

Одержано 25.03.2008